

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2025.33.05>

КРАЙНІЙ І. І.,

аспірант кафедри міжнародного права

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. У статті досліджується міжнародно-правові стандарти забезпечення дотримання прав дитини під час міжнародного збройного конфлікту. Захист прав дітей в умовах збройних конфліктів є надзвичайно актуальною та складною правовою і соціальною проблемою, яка потребує комплексного нормативно-правового регулювання на міжнародному та національному рівнях. Одним із ключових міжнародних правових актів, що регулює захист цивільного населення у збройних конфліктах, є Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій. Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій вперше в історії міжнародного права та права збройних конфліктів кодифікує заборону нападів на цивільне населення, а також заборону застосування сили проти окремих цивільних осіб. Зокрема, міжнародне гуманітарне право містить пряму заборону актів насильства або погроз насильством, основною метою яких є залякування цивільного населення. Таким чином, поступовий розвиток міжнародно-правових норм свідчить про прагнення світової спільноти забезпечити дієві механізми захисту дітей та інших цивільних осіб під час збройних конфліктів, закріплюючи основоположні принципи гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право встановлює спеціальні механізми захисту дітей під час воєнних дій, зокрема Женевські конвенції 1949 року, їхні Додаткові протоколи 1977 року, Конвенція ООН про права дитини 1989 року та її Факультативний протокол 2000 року щодо участі дітей у збройних конфліктах. Ці документи закріплюють основоположні принципи охорони дітей, забороняють їхнє залучення до військових дій та передбачають особливий статус дітей у збройних конфліктах. Особливого значення питання захисту прав дітей набуває у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, що спричинила масові порушення прав дитини. Зокрема, діти зазнають психологічних і фізичних травм, втрачають доступ до освіти та медичної допомоги, стають жертвами примусової депортації та ідеологічної обробки на тимчасово окупованих територіях. Міжнародне право, хоча й передбачає низку механізмів захисту, не забезпечує належного контролю за їхнім виконанням, що зумовлює необхідність удосконалення правових норм. Аналіз правових документів свідчить про необхідність розширення юрисдикції Міжнародного кримінального

суду щодо злочинів проти дітей, створення ефективного механізму повернення незаконно переміщених дітей, а також розроблення більш чітких норм, що регулюють як пряму, так і непряму участь дітей у військових діях. В умовах сучасних воєнних загроз актуальним є вдосконалення механізмів міжнародного контролю за виконанням державами своїх зобов'язань щодо захисту дітей, а також посилення співпраці між державними органами, міжнародними правозахисними інституціями та громадянським суспільством.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, права дитини, міжнародні стандарти прав людини, збройний конфлікт, міжнародне кримінальне право.

Постановка проблеми. Однією із основних проблем сучасного міжнародного гуманітарного права є забезпечення дотримання та захист прав дитини під час міжнародного збройного конфлікту. Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації на територію України розпочате 24 лютого 2022 року призвело до загибелі, поранень, викрадення, незаконного усиновлення дітей громадян України, зокрема, їхньої депортації, незаконного переміщення на території держави-агресора. Дослідження проблематики забезпечення дотримання прав дитини під час міжнародних збройних конфліктів сприятиме розробці комплексних рішень щодо захисту постраждалих дітей, запобігання злочинам і притягнення винних до відповідальності, що є особливо актуальним і важливим як для України, так і для усього міжнародного співтовариства в контексті викликів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти забезпечення дотримання та захисту прав дитини під час міжнародного збройного конфлікту досліджували такі вітчизняні науковці як: Т.В. Волошанівська, Н.Ю. Доброжанський, В.С. Дорош, Я. І. Гутник, І.Ф. Корж, І.О. Кудерська, О.В. Кривов'яз, О.Ф. Мельничук, А.Д. Мусієнко, Л.В. Перевалова, В.К. Рибачек, В.В. Чернобук, Л.М. Шоблей та інші. В умовах збройної агресії російської федерації проти України порушення прав дітей набули масового та системного характеру, що обумовлює актуальність і необхідність проведення подальших наукових досліджень із даної тематики, а також розробки ефективних правових механізмів захисту прав дитини та притягнення винних у порушенні прав дитини до відповідальності.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідження міжнародно-правових стандартів забезпечення дотримання прав дитини під час міжнародного збройного конфлікту, а також обґрунтування необхідності вдосконалення існуючих міжнародних правових механізмів захисту прав дитини під час міжнародних збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Захист прав дітей в умовах збройних конфліктів є складною правовою та соціальною проблемою, яка потребує комплексного нормативно-правового регулювання на національному та міжнародному рівнях. Основу правового забезпечення у цій сфері становлять міжнародні документи, зокрема: IV Женевська конвенція про захист цивільного населення 1949 року [1], Додатковий протокол II до Женевських конвенцій 1977 року [2], Конвенція ООН про права дитини

1989 року [3], Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 року [4], а також Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року [5]. Окрім цього, значну роль відіграють норми звичайного міжнародного гуманітарного права, які закріплюють особливий статус дітей у ситуаціях збройних конфліктів та встановлюють обов'язки держав щодо їхнього захисту [6, с. 437].

В умовах воєнного стану та збройної агресії російської федерації проти України особливої актуальності набуває питання реального забезпечення прав дітей, які зазнали негативного впливу бойових дій, втратили батьківське піклування або опинилися у складних життєвих обставинах. Ефективний захист дітей у таких умовах вимагає скоординованої взаємодії державних органів, міжнародних організацій, правозахисних інституцій та громадянського суспільства. Зростаюча кількість нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання правового статусу дітей, а також їхніх батьків, опікунів та інших осіб, що здійснюють піклування, зумовлює необхідність гармонізації законодавства відповідно до сучасних викликів [7, с. 54].

Як зазначається у доповіді ООН «Вплив збройних конфліктів на дітей» (1996 р.), у період воєнних дій системно порушуються основоположні права дітей, серед яких право на життя, збереження сімейних зв'язків, охорону здоров'я, освіту, особистий розвиток, а також право на належний рівень піклування та захисту [8]. Відновлення та гарантування цих прав є безпосереднім завданням національних та міжнародних органів влади, судових інституцій та правозахисних організацій. Враховуючи сучасні реалії війни, постає необхідність оперативного законодавчого врегулювання окремих аспектів захисту дітей, які неможливо забезпечити в межах загальних правових процедур, що застосовуються у мирний час. Воєнний стан та активні бойові дії формують нові виклики для правозахисної системи, а отже, традиційні механізми забезпечення прав дітей потребують модернізації та адаптації до надзвичайних умов [8].

Одним із перших міжнародних документів, що засвідчив занепокоєння світової спільноти щодо становища дітей у контексті збройних конфліктів, стала Декларація про права дитини, ухвалена у 1959 році [9], що стало першим кроком до міжнародного визнання необхідності особливого захисту дітей під час військових конфліктів. Важливим етапом у розвитку міжнародно-правових норм щодо захисту дітей у періоди воєнних дій стало прийняття у 1974 році Декларації про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і під час збройних конфліктів [10]. У цьому документі містяться рекомендації державам щодо надання спеціального захисту жінкам і дітям, які належать до цивільного населення.

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року визначає особливий статус дітей у період збройних конфліктів, хоча й не виокремлює їх як окрему категорію захисту. Так,

стаття 14 цієї Конвенції передбачає можливість створення санітарних і безпечних зон як у мирний час, так і в період збройних конфліктів, що дозволяє забезпечити захист дітей до 15 років від наслідків воєнних дій. Відповідно до статті 17, конфліктуючі сторони можуть укласти угоди щодо евакуації дітей із захоплених чи оточених зон, а також гарантувати безперешкодний доступ до них представників духовенства, медичного персоналу та необхідного санітарного забезпечення. Окремі положення Конвенції, зокрема статті 82 та 89, закріплюють особливі права дітей у випадках їх інтернування, зокрема щодо умов розселення та забезпечення додаткового харчування [1].

Принцип особливого захисту дітей під час збройних конфліктів закріплений у міжнародному праві, зокрема в додаткових протоколах до Женевських конвенцій. Відповідно до цього принципу, діти користуються особливою повагою та захистом від будь-яких форм насильства та посягань. Держави, які беруть участь у конфлікті, зобов'язані надавати дітям необхідний захист і допомогу, враховуючи їхній вік або інші особливі обставини [6, с. 438].

Одним із ключових міжнародних правових актів, що регулює захист цивільного населення у збройних конфліктах, є Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій. Відповідно до статті 13 цього документа, цивільне населення має право на загальний захист від небезпек, спричинених військовими діями. Водночас у тексті протоколу відсутнє чітке визначення поняття «цивільне населення», що створює правову невизначеність, особливо у випадках, коли йдеться про збройні повстання або антиурядові рухи. Згідно з основним принципом, закріпленим у цій нормі, цивільні особи користуються захистом лише за умови, що вони не беруть безпосередньої участі у військових діях [2]. Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій вперше в історії міжнародного права та права збройних конфліктів кодифікує заборону нападів на цивільне населення, а також заборону застосування сили проти окремих цивільних осіб. Зокрема, міжнародне гуманітарне право містить пряму заборону актів насильства або погроз насильством, основною метою яких є залякування цивільного населення. Таким чином, поступовий розвиток міжнародно-правових норм свідчить про прагнення світової спільноти забезпечити дієві механізми захисту дітей та інших цивільних осіб під час збройних конфліктів, закріплюючи основоположні принципи гуманітарного права.

Значний внесок у нормативне забезпечення захисту дітей у період міжнародних збройних конфліктів зробила Конвенція про права дитини [3]. У статті 38 цього міжнародного документа закріплено зобов'язання держав поважати та дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, що стосуються захисту дітей. Крім того, державні органи повинні вживати необхідних заходів для забезпечення матеріальної та медичної допомоги дітям, які перебувають у лікувальних закладах чи спеціалізованих установах, а також сприяти пошуку їхніх родичів (ст. 30).

Факультативний протокол 2000 року до Конвенції про права дитини, що регулює питання участі дітей у збройних конфліктах, є важливим міжнародно-правовим документом, який посилює положення Конвенції в низці ключових аспектів [5]. Одним із його значних досягнень є підвищення мінімального віку добровільної участі дітей у збройних конфліктах, що сприяє зміцненню механізмів захисту дітей у воєнний час.

Проте зазначений документ, на думку В.В. Белевцової, не можна вважати повністю задовільним, оскільки він містить низку обмежень. Зокрема, обов'язок держав-учасниць вживати заходів щодо недопущення участі дітей у збройних конфліктах сформульований у досить загальній формі, що вимагає лише прийняття «усіх можливих заходів». Крім того, цей обов'язок поширюється виключно на випадки прямої участі дітей у бойових діях, тоді як загрози, пов'язані з їхньою непрямою участю, залишаються поза межами правового регулювання, що може мати серйозні негативні наслідки. Однією з найважливіших переваг Факультативного протоколу є встановлення чіткої вимоги щодо підвищення мінімального віку обов'язкового призову. Це суттєвий крок уперед у порівнянні з Конвенцією про права дитини та Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій, які лише рекомендують державам-учасницям «намагатися віддавати перевагу особам старшого віку» [11, с. 12]. Таким чином, хоча Факультативний протокол 2000 року містить важливі положення щодо захисту дітей у збройних конфліктах, його нормативний потенціал потребує подальшого вдосконалення для ефективного забезпечення комплексного захисту прав дитини в умовах воєнних дій.

Міжнародний збройний конфлікт в Україні спричинив масштабні порушення прав дітей, що виявляється у вимушеному переміщенні значної частини дитячого населення як у межах країни, так і за її кордонами. Майже 70% українських дітей були змушені покинути свої домівки, що призвело до розлуки з батьками, які або стали на захист країни, або не мали змоги виїхати разом із дітьми через обмеження воєнного стану [12, с. 739]. На тимчасово окупованих територіях зазнає системних утисків українська ідентичність, що проявляється у примусовому впровадженні владою російської федерації власних освітніх стандартів, маніпулятивному впливі на свідомість дітей та молоді, формуванні позитивного ставлення до держави-агресора й окупаційної армії. Відбувається свідоме обмеження доступу до рідної мови та історії, що спрямоване на зміну національної самоідентифікації дітей. Крім того, дітей активно залучають до воєнізованих формувань, що є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права [12, с. 740].

На сьогодні, основними проблемами забезпечення дотримання та захисту прав дитини під час міжнародних збройних конфліктів, на нашу думку, залишаються наступні: відсутність ефективного міжнародно-правового механізму повернення незаконно переміщених дітей із тимчасово окупованих територій; недієвий механізм міжнародного переслідування

та притягнення до відповідальності воєнних злочинців; через бойові дії та окупацію діти позбавляються можливості отримувати якісну медичну допомогу та освіту, що, у свою чергу, обмежує та порушує основні права дітей; сучасні міжнародні норми регулюють переважно пряму участь дітей у військових діях, тоді як їх непряма участь (наприклад, використання як кур'єрів, шпигунів, носіїв припасів) залишається поза належним правовим регулюванням; Конвенція про права дитини та її Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах передбачають певні обов'язки держав щодо захисту дітей, контроль за їх виконанням є обмеженим.

Із метою вирішення зазначених вище проблем щодо забезпечення дотримання прав дитини під час міжнародного збройного конфлікту, на нашу думку, доцільно: по-перше, розширити правове визначення участі дітей у міжнародному збройному конфлікті (необхідно доповнити міжнародні угоди положеннями, що забороняють будь-яку форму залучення дітей до військових дій, включаючи допоміжні функції); по-друге, сформувати ефективний механізм здійснення контролю та моніторингу (розширити повноваження міжнародних інституцій, зокрема, Комітету ООН з прав дитини для здійснення жорсткішого контролю за виконанням державами своїх зобов'язань); по-третє, доцільно розширити юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочинів проти дітей, а також запровадити спеціальні механізми переслідування державних і недержавних суб'єктів, які вчиняють відповідні правопорушення.

Висновки. Захист прав дітей під час збройних конфліктів є надзвичайно важливим питанням, що потребує комплексного правового регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях. Міжнародні збройні конфлікти системно порушують фундаментальні права дитини, зокрема право на життя, сім'ю, охорону здоров'я, освіту та належний рівень захисту. У цьому контексті ефективний захист дітей вимагає скоординованої діяльності державних органів, міжнародних організацій, правозахисних інституцій та громадянського суспільства. Сучасні міжнародні норми встановлюють загальні стандарти захисту дітей, проте низка правових прогалин потребує удосконалення. Наприклад, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини містить лише загальне формулювання обов'язків держав щодо запобігання участі дітей у збройних конфліктах, що ускладнює ефективне правозастосування. Основу правового забезпечення в цій сфері становлять міжнародні договори, зокрема Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи, Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), Факультативний протокол до неї щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.), а також інші акти міжнародного гуманітарного права. Водночас збройний конфлікт в Україні актуалізував проблему забезпечення прав дітей, які постраждали від бойових дій, втратили сім'ї або зазнали інших негативних наслідків.

Міжнародне право поступово розвиває механізми захисту дітей під час збройних конфліктів, проте наявні правові інструменти потребують

вдосконалення та адаптації до сучасних викликів. У контексті збройної агресії проти України особливо актуальним є розширення міжнародно-правових заходів із повернення незаконно депортованих дітей, притягнення винних до відповідальності та створення ефективних механізмів моніторингу й контролю за дотриманням прав дітей у воєнний час.

Література:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 07.04.2025).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1997 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 07.04.2025).
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 07.04.2025).
4. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17.06.1999 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166 (дата звернення: 07.04.2025).
5. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795 (дата звернення: 07.04.2025).
6. Чернобук В.В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 7. С. 437–440. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/81.pdf> (дата звернення: 07.04.2025).
7. Мусієнко А.Д. Правове регулювання законодавчого забезпечення конституційних прав дитини в сучасних реаліях. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 53–56.
8. Impact of armed conflict on children: note by the Secretary-General 26.08.1996. *Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict*. URL: <https://surl.lu/syvzwwk> (дата звернення: 07.04.2025).
9. Декларація прав дитини від 20.11.1959 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 07.04.2025).
10. Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів від 14.12.1974 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317 (дата звернення: 07.04.2025).
11. Белевцева В.В. Правові засади міжнародного захисту прав дитини під час збройного конфлікту. *Збірник матеріалів круглого столу «Захист прав дітей в умовах війни» до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* (м. Вінниця, 17 травня 2022 року). Вінниця. 2022. С. 10–16. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/kruglii_stil_17_travnya_2022.pdf (дата звернення: 07.04.2025).

12. Рибачек В.К. Захист прав дітей в Україні в період військової агресії рф. *Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2023. 952 p.*

Krainii I. Ensuring the observance of children's rights during international armed conflict

Summary. The article examines international legal standards for ensuring compliance with the rights of the child during international armed conflict. The protection of children's rights in armed conflicts is an extremely urgent and complex legal and social problem that requires comprehensive regulatory and legal regulation at the international and national levels. One of the key international legal acts regulating the protection of civilians in armed conflicts is Additional Protocol II to the Geneva Conventions. Additional Protocol II to the Geneva Conventions codifies for the first time in the history of international law and the law of armed conflict the prohibition of attacks on civilians, as well as the prohibition of the use of force against individual civilians. In particular, international humanitarian law contains a direct prohibition of acts of violence or threats of violence, the main purpose of which is to intimidate the civilian population. Thus, the gradual development of international legal norms indicates the desire of the world community to provide effective mechanisms for the protection of children and other civilians during armed conflicts, enshrining the fundamental principles of humanitarian law. International humanitarian law establishes special mechanisms for the protection of children during hostilities, in particular the Geneva Conventions of 1949, their Additional Protocols of 1977, the UN Convention on the Rights of the Child of 1989 and its Optional Protocol of 2000 on the involvement of children in armed conflict. These documents enshrine the fundamental principles of child protection, prohibit their involvement in hostilities and provide for a special status for children in armed conflicts. The issue of protecting children's rights acquires particular importance in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which has caused massive violations of children's rights. In particular, children suffer psychological and physical trauma, lose access to education and medical care, become victims of forced deportation and ideological indoctrination in temporarily occupied territories. International law, although it provides for a number of protection mechanisms, does not provide for proper control over their implementation, which necessitates the improvement of legal norms. Analysis of legal documents indicates the need to expand the jurisdiction of the International Criminal Court regarding crimes against children, create an effective mechanism for the return of illegally displaced children, and develop clearer norms regulating both the direct and indirect participation of children in hostilities. In the context of modern military threats, it is urgent to improve mechanisms for international control over the implementation by states of their obligations to protect children, as well as strengthen cooperation between state bodies, international human rights institutions, and civil society.

Key words: international humanitarian law, children's rights, international standards of human rights, protection of children's rights, armed conflict, international criminal law.